

Komunisti su ostavili pisan trag da su ga ubili i zbog čega su ga ubili

OKRUTNO UMOREN KOČERINSKI ŽUPNIK FRA VALENTIN ZOVKO (1889. – 1945.)

► Piše: dr. fra Robert Jolić

Fra Valentin Zovko ubijen je kao aktualni župnik u Kočerinu u svibnju 1945. nakon što je rat u Europi i svijetu službeno već bio završio. S njim je istom prilikom ubijen i njegov sestrić fra Andrija Topić, boležljiv mladomisnik koji se kod ujaka nalazio na oporavku. Sve je to morala gledati Šima, fra Andriji majka i fra Valentinova sestra, koja im je bila kuharica. Tako su komunistički vlastodršci još jedanput pokazali svoje zlikovačko lice. Da stvar po njih bude još gora, sačuvani su i izvorni spisi u kojima partizani priznaju da su oni ubili navedenu dvojicu te da su nakon toga pred narodom taj zločin bezuspješno htjeli pripisati »križarima«, ustašama koji se nisu željeli predati nego su se još uvijek borili protiv partizana po hercegovačkim brdima i vrletima.

Djetinjstvo, školovanje, redovništvo i svećeništvo

Marijan Zovko rodio se 14. travnja 1889. u selu Oklaje, župa Široki Brijeg. Roditelji su mu bili Ivan i Luca, r. Slišković. Krstio ga je fra

Metod Miletić.¹ Osnovno i srednje školovanje završio je na Širokom Brijegu: pučku školu pohađao je od 1897. do 1901., a potom je stupio u Franjevačku gimnaziju na Humcu. Sačuvani su podatci o njegovu 1. i 2. razredu gimnazije (danas bi to bili 5. i 6. razred osnovne škole), koje je pohađao kod franjevaca. U prvi razred gimnazije upisao se šk. g. 1901./02. U razredu ih je bilo sedam, među njima i Andrija Mandić (kasnije fra Dominik), Jozo Dodig (kasnije fra Serafin) i Stanko Jurković (kasnije fra Ignacije).² Drugi razred poha-

đao je šk. g. 1902./03. Te je godine u franjevačku gimnaziju uveden i 5. razred. Profesori su mu bili fra Mirko Matijević, fra Didak Buntić, fra Filip Bebek, fra Šimo Ančić, fra Anđeo Glavaš i fra Blaž Jerković. U razredu su bila samo šestorica, među njima i gore navedena trojica.³ Peti razred završio je Marijan šk. g. 1905./06., nakon čega je stupio u novicijat, kako je bilo uobičajeno u to vrijeme.⁴

Franjevački habit obukao je Marijan Zovko na Humcu 19. kolovoza 1906. s trojicom kolega s kojima je završio i 5-godišnju gimnaziju: fra Dominikom Mandićem, fra Serafinom Dodigom i fra Ignacijem Jurkovićem. Marijan je dobio redovničko ime fra Valentin. Obukao ih je provincijal fra Anđeo Nuić. Meštar im je bio fra Luka Begić.⁵ Fra Dominik je kasnije bio ravnatelj Franjevačke klasične gimnazije na Širokom Brijegu, provincijal Hercegovačke franjevačke provincije te generalni defintor franjevačkog reda u Rimu. Posljednja desetljeća života proveo je u Chicagu u SAD-u baveći se gotovo isključivo povijesnom znanošću. Napisao je neka monumentalna djela iz

¹ Arhiv Provincije: Osobni list za opći imenik i šematizam Provincije (ispunio sâm fra Valentin u Blagaju 8. lipnja 1931.), f. 167; R. JOLIĆ, *Novicijat hercegovačkih franjevaca*, Mostar, 2009., str. 141. U Novicijatu se kao nadnevak rođenja navodi 14. lipnja 1889. U osobnom listu (koji je ispunio sâm fra Valentin) kao mjesto rođenja navode se Lise, a ne Oklaje. Oklaje se, međutim, u to vrijeme računalo kao dio Lise pa je danas ispravno navoditi Oklaje kao mjesto rođenja.

² Franjevačka knjižnica Mostar, »Drugo semestralno izpitno izvješće od 1. veljače do 25. lipnja 1902. u franjevačkom Probandatu na Širokombriegu«. Izvješće je urađeno na kvalitetnom papiru krasopisom, a na sebi nosi oštećenja od poplave iz 1940.

³ Izvješće »Probandat u Širokom briegu« u Arhivu Provincije: SP, sv. 24, f. 150.

⁴ Arhiv Provincije: Osobni list 1931., f. 167;

⁵ R. JOLIĆ, *Novicijat hercegovačkih franjevaca*, Mostar, 2009., str. 141. Usp. Arhiv Provincije: SP, sv. 25, f. 121; sv. 26, ff. 42, 223, 231.

hrvatske povijesti, osobito iz srednjega vijeka i iz povijesti Bosne i Hercegovine. Fra Ignacije Jurković također je završio u Chicagu. God. 1943. bio je izabran za vikara Provincije, ali je početkom 1945. pobjegao iz Hercegovine i završio u SAD-u. Fra Serafin Dodig ostao je u Hercegovini. Štoviše, bio ga je glas »crvenog fra-tra«. Preminuo je u Mostaru krajem 1959.⁶ Tako je od njih četvorice glavom platilo jedino fra Valentin.

Fra Valentin je jednostavne zavjete položio na Humcu 20. kolovoza 1907., a svečane zavjete u Mostaru 26. kolovoza 1910. Za subdakona zaređen je u Rimu 15. travnja 1911., za đakona također u Rimu 6. travnja 1912., a za svećenika 6. srpnja 1913. na istome mjestu. Prvu misu proslavio je 7. srpnja 1913. u Rimu (Vatikan).⁷

Bogoslovni je studij fra Valentin studirao u Mostaru i Rimu. U sačuvanoj knjizi bogoslova mostarske Franjevačke bogoslovije nalaze se podatci o njegovu mostarskom studiju. Studij je upisao u tečaju 1907./08., a u Mostaru je završio ukupno tri godine. U prvoj godini imao je sljedeće predmete: filozofija, retorika, kla-

sični jezici, povijest srednjeg vijeka. Bio je osrednji student. Najčešće su mu ocjene *bene* (dobro), a prva je *sufficiens* (zadovoljava). Vladanje mu je bilo izvanredno. Slično je i u ljetnom semestru iste godine. U akademskoj godini 1908./09. imao je predmete: filozofija, etika, povijest filozofije, hebrejski jezik i klasični jezici. Ocjene su: *laudabiliter* (pohvalno), *bene* i *sufficiens*. Predavali su mu profesori fra Ante Majić, fra Nikola Šimović i fra Leo Petrović.

U sljedećoj akademskoj godini 1909./10. i u zimskom i u ljetnom semestru slušao je i polagao teološke predmete: apologetiku, dogmatiku, moralnu teologiju te kanonsko pravo. Sve su mu ocjene *bene*. Profesori su mu bili fra Leo Petrović, fra Lujo Bubalo i fra Jerko Boras. Sve u svemu, moglo bi se reći da je fra Valentin bio osrednji učenik te da je u Mostaru završio dvije godine filozofije i jednu teologije.⁸

Bogoslovni studij fra Valentin je nastavio u Rimu. Dana 26. kolovoza 1910. provincijal fra Luka Begić je od generala reda zatražio obedienciju za njega i fra Urbana Barišića.⁹ U Rim su njih dvojica otputovala u ljeto 1910.¹⁰ Studirali su na franjevač-

kom učilištu Antonianum u Rimu odakle 14. srpnja 1911. odgojitelji za njih trojicu, fra Valentina, fra Antu Jelavića i fra Urbana Barišića, šalju pozitivno izvješće.¹¹ Iz tog vremena 1911. i 1912. datira još nekoliko dopisa na relaciji Rim – Mostar na temelju kojih je jasno da je fra Valentin još uvijek na studiju u Rimu.¹² Bio je pomalo zabrinut što još uvijek nije regulirao svoje stanje glede regrutacije, a s vojskom se nije šaliti, pa je o tome pisao provincijalu i molio za upute i posredovanje.¹³ U listopadu 1912. fra Valentin piše provincijalu o svome studiju. Preko praznika se spremao za ispit iz moralke, ali nije bio baš najbolja zdravlja pa mu je general reda dopustio da taj ispit može odgoditi do Uskrsa, a da u međuvremenu ipak može upisati i dogmatiku. Sada je zdravo i sprema navedeni ispit.¹⁴ Navedena se trojka 8. svibnja 1913. javlja iz Rima s čestitkom fra Duji Ostojiću na izboru za provincijala.¹⁵ Uskoro je fra Valentin u Hercegovini, što znači da je studij završio do ljeta 1913. O tome je provincijal 11. kolovoza 1913. obavijestio Seoski kotarski ured u Mostaru: fra Valentin je završio studij i nalazi se kao župni pomoćnik na Širokom Brijegu. Tako je, dakle, fra Valentin tri godine studirao na Franjevačkoj bogosloviji u Mostaru (1907. – 1910.), a potom tri na Antonianumu u Rimu (1910. – 1913.). Od 1913. do smrti

Fra Valentin je dijete kršne Hercegovine – ne zaboravlja ju ni u inozemstvu. Taj osjećaj u njega je najprije usadila obitelj, a poticala redovnička zajednica.

⁶ Usp. njihove životopise R. JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca* (u pripremi). O njemu je u novije vrijeme opširno pisao fra Vinko Dragičević, koji nastoji pokazati sve muke kroz koje je prolazio sami fra Serafin te da je ta »bliskost« bila više posljedica slučajnosti negoli njegova podržavanja zločinačkog sustava (V. DRAGIĆEVIĆ, *Fra Serafin Dodig i njegov odnos prema partizansko-komunističkoj vlasti, Stopama pobijenih*, br. 4 (2010.), str. 11. – 27).

⁷ Arhiv Provincije: Osobni list 1931., f. 167; R. JOLIĆ, *Novicijat hercegovačkih franjevaca*, str. 141. U *Elenchusu* iz 1912. (čuva se u Arhivu Provincije) kao nadnevak polaganja svečanih zavjeta navodi se 19. kolovoza (str. 36.), a u *Kršćanskoj obitelji* kao nadnevak đakonskog ređenja navodi se 7. travnja (br. 5/1912., str. 116). Čini se da su oba navedena nadnevak pogrešna.

⁸ Arhiv Provincije: Liber classificationum, sv. I (od 1895. -), br. 53, str. 17. – 22.

⁹ Arhiv Provincije: SP, sv. 31 (dopisi nedostaju; za njih znamo iz Urudžbenog zapisnika).

¹⁰ Fra Valentin i fra Urban otišli su na studij u Rim 27. kolovoza 1910., a iz Fulde im se pridružio fra Ante Jelavić (*Kršćanska obitelj*, br. 9/1910., str. 179).

¹¹ Arhiv Provincije: SP, sv. 33, ff. 414 – 419.

¹² Arhiv Provincije: SP, sv. 34, ff. 251, 297; sv. 37, ff. 408 – 411, 485, 486, 729 – 732.

¹³ Dopis provincijalu od 21. prosinca 1912. (Arhiv Provincije: SP, sv. 34, f. 297).

¹⁴ Dopis provincijalu od 17. listopada 1912. (Arhiv Provincije: SP, sv. 38, f. 177).

¹⁵ Arhiv Provincije: SP, sv. 39, f. 467.

je u Hercegovini, s kratkom iznimkom kada je 1918. brinuo o hercegovačkoj djeci koja su bila smještena kod bogatijih obitelji u Slavoniji i Srijemu.

Redovničke, odgojne i dušobrižničke službe

Najveći dio svoga svećeničkog života fra Valentin je proveo u dušobrižništvu, kao ž. vikar i župnik u više hercegovačkih župa. Ipak, u nekoliko je navrata obnašao i druge službe: bio je profesor i gvardijan. Kako je on sam u svome osobniku uredno naveo pregled tih službi, to ih ovdje donosimo prema tom pregledu:

- duhovni pomoćnik na Širokom Brijegu i kateheta pučke škole u mjestu (14. VIII. 1913. – 1915.)
- profesor (učitelj) u Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji na Š. Brijegu (1915. – 1918.)
- nadzornik iseljene hercegovačke djece u Slavoniji (od lipnja 1918.)
- duhovni pomoćnik u Mostaru, zamjenik župnika u Blagaju; tajnik vizitatora (23. XII. 1918. – 24. IV. 1919.)
- župnik i kateheta u Klobuku (24. IV. 1919. – 30. IV. 1923.)
- župnik u Gorancima (1. V. 1923. – 25. IV. 1929.)
- vikar i zamjenik župnika na Širokom Brijegu (25. IV. 1929. – 28. IV. 1931.)
- župnik u Blagaju, kateheta u mjestima Gnojnice i Buna (28. IV. 1931. – 1. V. 1932.)
- župnik i kateheta u Drinovcima (1. V. 1932. – 8. V. 1934.)
- gvardijan i župnik na Humcu (8. V. 1934. – 26. IV. 1937.)
- župnik i kateheta u Posuškom Gracu (26. IV. 1937. – 18. VI. 1941.)

- vikar, zamjenik župnika i kateheta u Tomislavgradu (18. VI. 1941. – 23. V. 1942.)
- župnik u Kočerinu (23. V. 1942. – 21. V. 1945.).¹⁶

Iz prvih godina fra Valentinova djelovanja imamo malo podataka. Tako iz jednoga njegova izvješća iz 1915. znamo da je četiri razreda pučke škole na Širokom Brijegu pohadao 251 dak: u prvom je razredu bilo 69 djece, 60 dječaka i 9 djevojčica, u 2. razredu 58 (41 + 17), u 3. razredu 73 (62 + 11) i u 4. razredu 51 dijete (45 + 6). Samo je jedno dijete bilo pravoslavno, sva ostala katolička. Fra Valentin im je predavao vjeronauk.¹⁷ Tjedno je imao 6 sati vjeronauka. Sljedeće godine (1915./16.) i dalje je imao isti broj sati u pučkoj školi, ali uz to sada još 10 sati tjedno kao profesor na franjevačkoj gimnaziji. Dakako, to je sve obavljao uz uobičajene svećeničke dužnosti koje je imao na župi Široki Brijeg. K tome je u te dvije godine bio i blagajnik Napretkove podružnice u tome mjestu. Zanimljivo je napomenuti da je ljetne praznike u te dvije godine proveo s

nekim drugim fratrima na planini u blizini Blidinjskog jezera gdje su fratri na Barzonji imali ljetnu kuću i ujedno opsluživali sezonske stočare iz Hercegovine. »Tuten smo uz ostalu dužnost našu, potpomagali siromašnijim u radi, kao u kositbi i u kupljenju [sijena] itd.« Osim toga fra Valentin je u tim prvim godinama rata pisao pisma vojnicima koji su bili na dalekim bojišnicama te sudjelovao u prikupljanju novca i potrebnih sredstava za njih.¹⁸

Zanimljiv je njegov raspored u posljednjoj ratnoj godini. Bio je »nadzornik iseljene hercegovačke djece u Slavoniji«. Poznato je kako su franjevci, na čelu s fra Didakom Buntićem, poduzeli sve kako bi se nekako spasio osiromašeni hercegovački puk koji je zbog nerodne 1917. dospio na rub gladi. I ne samo na rub: u najsiromašnijim župama nemali ih je broj zbog gladi počeo umirati. Zbog toga se pokušalo nabavljati hranu i vagonima ju dovoziti u Hercegovinu, a najugroženija djeca smještena su kod bogatijih seljaka u Slavoniju i Srijem na prehranu. O tome je već dosta napisano, a *Kršćanska je obitelj* izvješta-

Fra Valentin s drugim franjevcima na blagoslovu temelja buduće klasične gimnazije. Široki Brijeg, 4. listopada 1924.

¹⁶ Arhiv Provincije: Osobnik C. II., f. 162.

¹⁷ Arhiv Provincije: SP, 44, f. 294.

¹⁸ Izvješće provincijalu od 16. listopada 1916. (Arhiv Provincije: SP, sv. 46, f. 161).

vala o pojedinim velikim skupinama djece koja su iz Hercegovine putovala na prehranu na sjever.¹⁹ Provincijal fra David Nevistić je 13. ožujka 1918. obavijestio dr. Josipa Šilovića, organizatora prihvata hercegovačke djece, da će uskoro poslati fra Valentina Zovku u Slavoniju »da nadgleda i vodi duhovnu pastvu tamo namještene djece iz Hercegovine«. Namještali su to učiniti već ranije, ali nije bilo moguće zbog nedostatka svećenika jer su mnogi bili angažirani kao vojni svećenici, drugi ostarjeli, neki pomrli, a posao se u ratnim godinama utrostručio. Na kraju provincijal lijepo piše: »Podjedno osjećamo veliku potrebu srca, da ovom prigodom izrazimo naše osobito udivljenje i najdublju zahvalnost Vašoj Presvjetlosti i svemu narodu u Hrvatskoj i Slavoniji na djelotvornoj bratskoj ljubavi i izvanrednoj zauzetosti za našu sirotnu djecu. Hercegovina neće moći nigda zaboraviti djela Vaše Presvjetlosti i rodoljublje bratskoga naroda preko Save, koji je u najtežim časovima spasao život tisućama naše slabe i nejakke dječice.«²⁰ Nije posvema jasno koliko je fra Valentin ostao u Slavoniji jer on sam u svom osobniku piše da je među odseljenom djecom proveo oko pola godine (od lipnja do prosinca 1918.)²¹ dok u osobnom listu iz 1931. piše da je s djecom proveo godinu dana.²² Čini se da je točniji prvi podatak da je u Slavoniji proveo približno pola godine, možda i koji mjesec duže, jer je fra

Valentin u Slavoniju mogao doći već u travnju 1918., a ne u lipnju, kako se kasnije, vjerojatno pogrešno, sjećao. Svakako, već u siječnju 1919. fra Valentin je bio u Hercegovini jer ga provincijal 24. siječnja predlaže biskupu za župnika.²³ Ni kasnije, nakon povratka, nisu prestale sve njegove veze s odseljenom djecom. Tako je kao župnik u Klobuku tražio preko provincijalata povrat najprije devetero, potom još dvoje djece koja su bila na prehrani u Slavoniji, a njihovi su roditelji sada željeli da se djeca vrate jer su se i oni sami toliko oporavili da su mogli prehraniti vlastitu djecu.²⁴

Iz fra Valentinovih dušobrižničkih godina koje su uslijedile: župnik u Klobuku četiri godine (1919. – 1923.) i Gorancima šest godina (1923. – 1929.) nemamo previše podataka. On sâm zabilježio je da je u Klobuku 1920. nabavio crkveni plašt (5.000 din) s velumom (1.250 din), a da su ga platili župljani svojim prilozima. U Gorancima je pak popravio crkvu i župni stan. Novčani trošak od 28.408 dinara skupio je od župljana razrezom po pojedinim kućnim starješinama, no ostalo je još nešto duga. Biskup je darovao 500 din, a župljani su na crkvi i kući »udarili« 350 dnevnica i oko 150

konjskih nadnica.²⁵ Nije navedeno koji su točno radovi obavljani na tim objektima.

Po dolasku na Široki Brijeg fra Valentin je 9. srpnja 1929. imenovan i upraviteljem Trećega reda umjesto fra Krešimira Pandžića koji ga je u toj župi dotad vodio.²⁶ Međutim, uskoro potom fra Valentin je opet župnik: najprije kratko u Blagaju (1931./32.) pa malo duže u Drinovcima (1932. – 1934.). Iz Drinovaca je odaslano nekoliko dopisa vezanih za primopredaju inventara između župnika fra

Serafina Dodiga i njegova nasljednika fra Valentina Zovke²⁷, a potom i više dopisa provincijalatu s preporukama za sjemenište, internat ili primanje u braću laike.²⁸ Drinovci su već tada

pokazivali da će brojni mladići iz te župe prihvatiti svećenički ili redovnički poziv. Krajem 1933. župnici donjobekijskih župa na sastanku u Grudama odlučili su u svojim župama osnovati Vojsku sv. Ante pa su zadužili fra Valentina da se pobrine oko pravila za tu nabožnu udrugu. Fra Valentin je uistinu uskoro pisao provincijalu i tražio upute i pravila. U istom dopisu navodi da mora isplatiti dug za kapelicu koju je gradio vjerojatno njegov predčasnik. Svijet je osiromašio pa sam nije u

U svojoj franjevačkoj zajednici fra Valentin je obavljao različite službe. Na svima se pokazao odgovoran fratar.

¹⁹ O. KNEZOVIĆ, *Život i rad o. fra Didaka Buntića*, Zagreb, 1939.; A. NIKIĆ, *Godine gladi. Povijesni prikaz spasavanja hercegovačke sirotinje (1916. – 1919.)*, Duvno, 1974.; D. ČORIĆ (ur.), *Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar, 1978.; M. ŠAKOTA, *90. obljetnica spašavanja od gladi naroda u Hercegovini, Didak (glasilo »Dana fra Didaka Buntića«)*, god. II., br. 2, Gradnići, 2007.; M. Šakota, *Uzor-čovjek fra Didak Buntić*, Mostar, 2009.; S. Tadić – M. Šakota (ur.), *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, Zagreb, 2009.

²⁰ Arhiv Provincije: SP, sv. 49, f. 153.

²¹ Gl. bilj. 13.

²² Arhiv Provincije: Osobni list za opći imenik i šematizam Provincije (ispunio sâm fra Valentin u Blagaju 8. lipnja 1931.).

²³ Arhiv Provincije: SP, sv. 52 (dopis nedostaje, ali za nj znamo iz urudžbenog zapisnika).

²⁴ Dopisi od 29. lipnja i 3. srpnja 1919. (Arhiv Provincije: SP, sv. 52, ff. 321 – 323, 335).

²⁵ Dopis provincijalu od 3. veljače 1929. (Arhiv Provincije: SP, sv. 78, f. 206).

²⁶ Arhiv Provincije: SP, sv. 79, f. 295.

²⁷ Arhiv Provincije: SP, sv. 96, ff. 65, 71 – 72, 74 – 75.

²⁸ Arhiv Provincije: SP, sv. 96, ff. 244, 263; sv. 97, f. 75; sv. 99, ff. 88, 92; sv. 100, ff. 188, 217-218, 256; sv. 101, f. 105, 198, 233; sv. 103, ff. 7, 30.

stanju ništa pridonijeti.²⁹ Provincijal odgovara da mu je drago što župnici žele osnovati Vojsku sv. Ante (to je zapravo Omladinsko društvo sv. Ante) te šalje potrebne upute i pravila, ali savjetuje da se s tim još malo pričekaja jer su upravo u izradi zajednička pravila za sve hrvatske provincije. Vezano za dug za kapelicu savjetuje fra Valentinu da od svijeta skuplja u naturi (žito, duhan), a da od zajmodavca (Savez hrvatskih seljačkih zadruga u Sarajevu) moli da mu oprostite kamate.³⁰

U svibnju 1934. fra Valentin je imenovan gvardijanom na Humcu. Tu ostaje tri godine. U posljednjoj godini (1936./37.) bio je ujedno i župnik na Humcu (dotad je to bio fra Mladen Barbarić). I prije je u nekoliko navrata fra Valentin mijenjao fra Mladena u župničkoj službi, za što je dobio i dopuštenje biskupa Mišića: najprije početkom svibnja 1934. kada je fra Mladen deset dana bio izočan jer je držao duhovne vježbe časnim sestrama sv. Vinka u Mostaru³¹, a potom i krajem srpnja 1934. kada je fra Mladena državna vlast zatvorila.³² Inače, fra Mladen je bio nepopravljiv hrvatski nacionalist. Tada je bio uhićen zbog propovijedi na Ilindan kada je govorio

protiv osnivanja Sokolskog saveza na Humcu.³³ Fra Valentin je skupa s upravom samostana odlučio iznutra reparirati humačku župnu crkvu sv. Ante. Nije baš jasno o kakvoj je reparaciji bila riječ, ali izgleda da je zahvat trebao biti izveden na glavnoj lađi, na deki s unutarnje strane, o čemu je 18. lipnja 1934. gvardijan fra Valentin izvijestio provincijala.³⁴ S tim se radovima započelo tek sljedeće godine. Tako je gvardijan fra Valentin javio 19. srpnja 1935. da je za potrebe reparacije dotjerana skela iz Čapljinje.³⁵ Mjesec dana kasnije fra Valentin javlja o problemima oko bojenja i postavljanja plafona u crkvi na Humcu, a valjalo bi nabaviti još dasaka za skelu.³⁶ O tome nema dodatnih podataka. Čini se da su iste godine mijenjani i prozori na humačkoj crkvi.³⁷

Ono što je svakako najznamenitije jest da je za vrijeme gvardijanstva fra Valentina Zovke u humačkom samostanu izgrađeno još jedno krilo. Dakako, to je bio projekt Provincije koja je izgradnju i plaćala. O planiranoj izgradnji fra Valentina je 21. travnja 1936. izvijestio provincijal fra Mate Čturić koji mu piše da započne s pripremama za zidanje južnoga krila samostana. Valja odmah

pripraviti što više kamena, pijeska, kreča i crvenice. Pomoćnik će mu u vođenju gradnje biti fra Rudo Mikulić.³⁸ Fra Valentin je uskoro odgovorio da je već dogovoreno iskapanje zemlje u budućem podrumu te prijevoz iskopane zemlje, prijevoz pijeska iz Radišića i većina potrebna kreča. Ipak, moli provincijala da njega oslobodi još tog dodatnog tereta jer je on već gvardijan i župnik i ima previše obveza pa bi gradnja bila ugrožena ukoliko bi on morao preuzeti i taj dio posla.³⁹ Provincijal je odgovorio da nipošto ne može prihvatiti fra Valentinovu ostavku na vođenje radova jer je najlogičnije da on kao gvardijan stoji na čelu svih tih pothvata, ali da bi ga rasteretio daje veće ovlasti fra Rudi Mikuliću. Glavna odgovornost svejedno ostaje na fra Valentinu.⁴⁰ To novo krilo dovršeno je pred sam početak rata. Nije bilo duga vijeka: već 1944. u bombardiranju samostana potpuno je izgorjelo, a obnavljano je u poratnim desetljećima.⁴¹

Ne bi valjalo nipošto preskočiti nastojanja gvardijana fra Valentina oko ekonomskoga napretka samostana, osobito vezano za prodaju, kupovinu i zamjenu pojedinih zemljišnih čestica. Tako je već 8. rujna 1934. fra Valentin od provincijala

²⁹ Dopis od 3. studenoga 1933. (Arhiv Provincije: SP, sv. 101, f. 198).

³⁰ Dopis od 14. studenoga 1933. (Arhiv Provincije: SP, sv. 101, f. 233).

³¹ Dopis provincijalata od 1. svibnja 1934. (Arhiv Provincije: SP, sv. 104, f. 88).

³² Dopis provincijalata od 26. srpnja 1934. (Arhiv Provincije: SP, sv. 105, f. 107).

³³ Dopis gvardijana fra Valentina provincijalu od 26. srpnja 1934. (Arhiv Provincije: SP, sv. 105, f. 116). Moguće je da je to ista ona Sokolska četa na Humcu o kojoj je pola godine kasnije (20. veljače 1935.) pisao provincijalu gvardijan fra Valentin Zovko. Naime, fratri na Humcu izdvojili su jednog sposobnog franjevca, fra Rudu Mikulića, koji je nabavio puhačke instrumente, osnovao puhačku glazbu i vježbao mlade seljake sviranju. Istodobno je ogradio i komad erarnog zemljišta u blizini samostana s nakanom da bi se tu sagradio dom za glazbenike i ostala društva koja su vodili franjevci. Međutim, neki svirači, vjerojatno podgovoreni sa strane, tražili su da ta zemlja i budući dom pripadnu ne fratrima nego njima samima, puhačkoj glazbi – makar sami u to nisu uložili ama baš ništa. Kako bi dobili državno odobrenje i kako ono ne bi bilo izdano franjevcima, njih su petorica osnovali Sokolsku četvu jer je državna (protuhrvatska) vlast privilegirala Sokolski savez (Arhiv Provincije: SP, sv. 107, f. 263).

³⁴ Arhiv Provincije: SP, sv. 104, f. 384.

³⁵ Arhiv Provincije: SP, sv. 109, f. 113.

³⁶ Dopis provincijalu od 15. kolovoza 1935. (Arhiv Provincije: SP, sv. 110, f. 5).

³⁷ Dopis gvardijana fra Valentina provincijalu od 17. listopada 1935. (Arhiv Provincije: SP, sv. 110, f. 407).

³⁸ Arhiv Provincije: SP, sv. 114, f. 460.

³⁹ Dopis provincijalu od 11. lipnja 1936. (Arhiv Provincije: SP, sv. 115, f. 229).

⁴⁰ Provincijalov dopis od 23. lipnja 1936. (Arhiv Provincije: SP, sv. 115, f. 230).

⁴¹ (I. BAGARIĆ), *Šematizam Hercegovačke franjevačke provincije*, Mostar, 1977., str. 119.

Na Humcu 1935. s novoobučenim novacima i njihovom rodbinom

dobio dopuštenje da proda neke nekretnine i zemljište koje se vodi na crkvi sv. Ante na Humcu.⁴² Uskoro je tražio dopuštenje da može Joži Šarcu iz Radišića prodati zemljište zvano Luka, na što je provincijal također odgovorio potvrdno.⁴³ Godine 1936. fra Valentin je molio pismeno dopuštenje da može zamijeniti nekretnine. Naime, Blaž Tomić nudio je zemljište zvano Potok, koje se nalazi uz fratarsku Begovinu, u zamjenu za fratarsku kuću u Radišićima i zemljište oko te kuće. Fra Valentin je to smatrao odličnim poslom jer je Tomićevo zemljište bilo bolje kvalitete. Provincijal se već usmeno složio s navedenom »trampom« pa se moli i pismeno dopuštenje.⁴⁴ Kako nije bilo odgovora, to se uskoro gvardijan fra Valentin opet javio provincijalu, a dopis su osim fra Valentina potpisali i fra Eugen Tomić i fra Jakov Križić. Navodi se da Tomićeva zemlja ima 10.160 m², a fratarska 8.000 m² i tri trošne kuće, što je sve vidio provincijal kad je bio na viziti te godine.

K tome se od provincijala moli dopuštenje i za kupnju livade Antuke Gavrana iz Ljubuškoga, koja se nalazi uz samo samostansko zemljište. Kupnja je važna jer samostan – nakon što je prošle godine prodana najbolja samostanska sjenokoša – oskudijeva sijenom. »Ako bi se cijene zemljištu podigle, samostan bi mogao prodati neke manje važne parcele i s tim se provinciji oduživati.«⁴⁵ Iako u arhivu nije pronađen odgovor na navedena traženja, ne bi trebalo dvojiti da je provincijal sve odobrio kako je, uostalom, obećao usmeno. Još je jednu stvar fra Valentin uskoro uredio. Saznao je, naime, da je »nekom pometnjom« njegov predšasnik gvardijan fra Grgo Vasilj zamijenio fratarski vinograd u Radišićima s Alagom Sadikovićem iz Ljubuškoga. Fra Valentin je poduzeo sve kako bi vinograd vratio u fratarski posjed. To mu je konačno i pošlo za rukom, ali na gruntovnici ne može stvar urediti bez pismenog dopuštenja provincijalata, pa moli provincijala da mu čim

prije pošalje traženo dopuštenje jer je stvar žurna.⁴⁶ Ni ovdje ne bi valjalo dvojiti da je provincijal izišao ususret gvardijanovu traženju.

Fra Valentin je namjeravao urediti i samostansku knjižnicu na Humcu te je od provincijala tražio upute kako to uraditi sukladno provincijalnoj i samostanskoj knjižnici u Mostaru. Istim dopisom traži da se vrate uzete i posuđene knjige iz humaćkoga samostana, kao i da se zamoli fratre za donacije knjiga te da se između samostanskih knjižnica izvrši zamjena duplikata.⁴⁷ Nije poznato dokle se stiglo s tim hvalevrijednim projektom.

Nakon trogodišnje gvardijanske službe fra Valentin je opet u »čistom« dušobrižništvu: župnik u župi Posuški Gradac (1937. –1941.). Tu je u travnju 1941. dočekao i početak rata na hercegovačkim prostorima. Već sredinom lipnja 1941. premješten je za župnog vikara u Tomislavgrad gdje ostaje godinu dana, a od kraja svibnja 1942. župnik je u Kočerinu. To mu je bila i posljednja služba u životu. U tome razdoblju fra Valentin je obnašao i službu definitivara Provincije (1940. – 1943.). Već je prije rečeno kako je fra Valentin brinuo o crkvenu ruhu. Za crkvu u Kočerinu nabavio je prikladnu misnu robu jer je dotadašnja bila ili dotrajala ili je uopće nije bilo. Tako je 23. srpnja 1942. naručio pet paramenata (misnica) u svim bojama, a osobito je crvena trebala biti svečanijom zbog zaštitnika župe (na blagdan sv. Petra i Pavla, zaštitnika župe, nosi se misnica crvene boje), zatim i tri albe, jedan dobar bijeli plašt s velumom te neke druge sitnije predmete.⁴⁸

⁴² Arhiv Provincije: SP, sv. 105, f. 322.

⁴³ Fra Valentinov dopis od 30. studenoga i provincijalov odgovor od 4. prosinca 1934. (Arhiv Provincije: SP, sv. 106, ff. 259, 265).

⁴⁴ Dopis od 16. ožujka 1936. (Arhiv Provincije: SP, sv. 114, f. 321).

⁴⁵ Dopis od 13. travnja 1936. (Arhiv Provincije: SP, sv. 114, f. 377).

⁴⁶ Dopis provincijalu od 16. studenoga 1936. (Arhiv Provincije: SP, sv. 117, f. 227).

⁴⁷ Fra Valentinov dopis od 23. listopada 1936. (Arhiv Provincije: SP, sv. 117, f. 128).

⁴⁸ Arhiv Provincije: SP, sv. 136, f. 337.

Mučenička smrt sa sestrićem fra Andrijom Topićem

Zanimljivo je svakako navesti da je fra Valentin imao velikih poteškoća s četnicima koji su, nakon što su spalili Cim i Iliće, kao talijanska »milicija« preko Mostara došli u zapadnu Hercegovinu. Bilo je to u početku 1943., svakako najkasnije u travnju. Došli su u Kočerin, gdje je fra Valentin bio župnik. Kako je jedva izvukao živu glavu, nakon što su četnici došli u župnu kuću oko 7 sati navečer, svjedoči fra Franjo Ivanković u jednom svom pismu: »Nije manjkalo ni psovke. Kravu i tele odmah zakolju. Žito dadu konjima koje su oteli našim ljudima. Valu su vodili na klozet, pa pištolj pod vrat da dade novac. Tako je bio Vale u tim paklenim mukama dokle sutra nisu banuli Talijani i tako mu uspelo prebaciti se na Brijeg. Hiljade ih je [= četnika] bilo na Lištici. U Gorici i Sovićim su ubili 7 ljudi. Povorka kljusina u velikom je broju prolazila kroz Mostar. (...) Ljude su (naši) vadili naše iz golubinki. Kud su prošli ni lug nije ostao. Mostar je vrvio od njih. Bradati, ušljivi, revu, smarlaču, izazivaju.« U istomu dopisu se navodi kako su i partizani bili na Kočerinu, ali nisu uspjeli napraviti previše jer su ih Talijani zrakoplovima i topovima, uz četničku pomoć, protjerali sve do istočne Hercegovine.⁴⁹ Prema jednom fra Valentinovu izvješću vidljivo je da Talijani i četnici nisu zaklali samo kravu i tele nego su župnoj crkvi i župnoj kući u Kočerinu nanijeli i druge velike štete. Tako su iz crkve pokradeni kalež, misna košulja, oltarnici, štole, svijeće, razbijene su crkvene kasice i odnesen novac iz njih, a u bombardiranju su stradale cigle i polupani svi prozori. Šteta: 57.400 kuna. Toliko o »katoličkim«

Fra Vinko Dragičević, fra Valentin Zovko i fra Andrija Topić na Kočerinu 1944.

Talijanima! Štete u župnoj kući i na crkvenom imanju bile su ipak neusporedivo veće. Četnici i njihovi zaštitnici Talijani pljačkali su sve do čega su došli: žito, brašno, mast, suho meso, kavu, jaja, vino (340 l), rakiju, duhan (120 kg), sijeno, kravu s teletom, kokoši, bačve, stolove, ormare, uredski pribor, čak i jednu maticu krštenih, alat, navlake za krevete i jastuke, pribor za jelo i tanjure, satove, brijače pribore i mnogo toga drugoga. U ogradi su posjekli 80 kvintala stabala, a u vinogradu pobrali 7.000 kg grožđa. Odveli su i kućnog psa pasmine vučjak. Ukupna šteta iznosila je 767.200 kuna. Ukupna šteta, i kuća i crkva, iznosila je 824.600 kuna.⁵⁰

Ono što je fra Valentin ipak uspio izbjeći početkom 1943. – sigurnu smrt – nije uspio izbjeći dvije godine kasnije, sredinom 1945.

Svakako treba napomenuti da se od 1944. s fra Valentinom u Kočerinu nalazio i župni vikar fra Vinko Dragičević, kao i fra Valentinov sestrić fra Andrija Topić, koji je obo-

lio na plućima te je kod ujaka bio na kućnoj njezi. Fra Andrija se najprije od veljače do travnja 1944. liječio u Državnoj bolnici u Mostaru, a onda je poslan na kućno liječenje u Kočerin. O njemu ujak piše u jednom svom pismu upućenu provincijalu: »Fra Andrija je malo bolje, čini mi se da nikada ne će biti zdrav. Bože daj drukčije!«⁵¹ Fra Vinko je kasnije, vjerojatno krajem 1944. ili možda čak početkom 1945., kad je saznao da mu partizani, koji su u međuvremenu 19. studenoga 1944. zauzeli Kočerin, rade o glavi, pobjegao iz te župe i tako sačuvao glavu.⁵² Fra Valentin i fra Andrija čitavo su vrijeme ostali na svome mjestu. To su sredinom svibnja 1945. platili glavom premda posve nevini i, dakako, bez ikakva suđenja. Fra Valentina su partizani okrutno ubili u noći s 20. na 21. svibnja 1945. Stradao je u 56. godini života, 39. godini redovništva i 32. godini svećeništva. Pokopan je na kočerinskom groblju. Partizani su, neuspješno, željeli njihovu smrt pripisati ustaškim škriparima.⁵³

⁴⁹ Arhiv Vicepostulature, Široki Brijeg: Dopis fra Franje Ivankovića fra Vjekoslavu Bambiru od 23. travnja 1943.

⁵⁰ Fra Valentinov dopis provincijalatu od 7. ožujka 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 142, ff. 336 – 337).

⁵¹ Dopis od 22. lipnja 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 143, ff. 211 – 212).

⁵² K. ŠEGO, Partizani su me proglasili »najcrnjim« na Kočerinu [razgovor s fra Vinkom Dragičevićem], *Stopama pobijenih*, br. 3 (2009.), str. 33. – 36.

O njihovoj smrti ima dovoljno svjedočanstava i to iz prve ruke pa čak i iz očuvanih partizanskih izvještaja, što je jedinstven slučaj vezan za ubijene hercegovačke franjevce. O stanju 1944. na Kočerinu i o fra Andriji pisao je kasnije fra Vinko Dragičević, od proljeća 1944. župni vikar u toj župi.

Na temelju kasnijeg svjedočenja Šime, fra Andriji-ne majke a fra Valentinove sestre, fra Vinko je saznao kako je jedna jedinica partizana došla na Kočerin 20. svibnja 1945.

te se smjestila u tamošnjoj školi. Među njima je bio i prisilno unovačeni Ante Sesar, kasnije fra Alojzije. Najprije su opljačkali u kući što su htjeli, a poslije se uskoro opet vratili. Dogodilo se to iza ponoći, 21. svibnja. Bila su dvojica. Fra Valentina su izveli iz fra Andriji-ne sobe, u kojoj je sjedio s bratićem i gdje su jedan drugoga ispovjedili, te povelu u njegovu sobu. Ustrijeljen je na hodniku, pri ulasku u svoju sobu. Drugi je sa šest metaka ubio fra Andriju koji je bolestan ležao u krevetu.⁵⁴ Kasnije, nedugo prije svoje smrti, Šima je fra Vencelu Kosiru otkrila i ime jednoga od ubojica. Također, Šima je ispričala da ga je kasnije sreća te da joj se on ispričavao jer je bio prisiljen počiniti to ubojstvo. Ona mu je oprostila i

molila Boga da mu oprostí.⁵⁵ Drugoga ubojicu Šima nije poznavala.

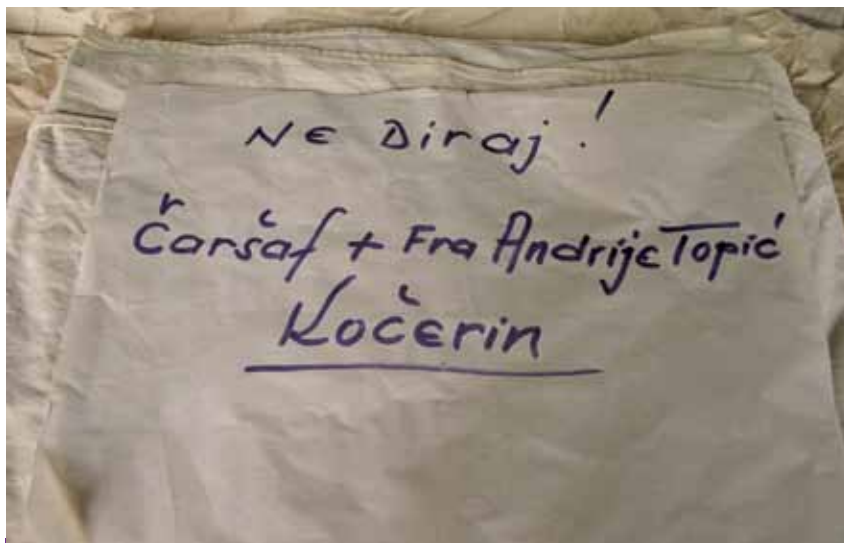
Osim fra Valentinove sestre Šime, fra Andriji-ne majke, s fratrima na Kočerinu boravio je i tada 12-godišnji Stanko Zovko, fra Valentinov bratić. On je fratrima bio mali »dijak« koji je čuvao krave i radio što je

bilo potrebno. U kasnim večernjim satima 20. svibnja 1945. oko 11 sati partizani su ušli u kuću. Bila su trojica. Stanko se pravio da spava, ali je čuo sve što se zbiva u kući. Čuo je kako

se fra Valentin, fra Andrija i tetka ispovijedaju. Prošlo je bilo pola noći. Čuo je kako jedan partizan više fra

Valentinu: »Marš napolje!« Nakon toga čuli su se pucnji. Fra Andrija je ležao bolestan u krevetu. Majka ga je htjela zaštititi pa je gurala pištolj i preklinjala da ga ne ubiju. Međutim, oni su u nj u krevetu ispalili nekoliko metaka. Fra Valentina su pokosili rafalom iz automata na hodniku. Stanka su povelu sa sobom, ali ga nisu ubili. Htjeli su prikazati kako su fratre ubili križari, šumljaci, ali to narod nije povjerovao. Vikali su: »Vidite što su križari napravili, banda jedna!« Štoviše, istoga su dana kad se svanulo, sami partizani organizirali pokop fratara na mjesnom groblju, u fratarsku grobnicu, kako bi izgledalo da ih je ubio netko drugi i da i oni sami žale njihovu smrt.⁵⁶ Iako su bili ustrašeni, župljani su u velikom broju došli na sprovod svojim svećenicima. Kada je nakon velikog

Svjesni da će uskoro umrijeti, fra Valentin i fra Andrija ispovjedili su jedan drugoga. Postoje o tome vjerodostojna svjedočenja.

Plahta na kojoj su komunisti ubili fra Andriju Topića pronađena je iza knjiga u mostarskoj franjevačkoj knjižnici

⁵³ A. NIKIĆ, *Hercegovački franjevački mučenici*, Mostar, 1992., str. 217. – 218.; A. NIKIĆ, *Događajnica Bosne i Hercegovine 614. – 1918.*, Mostar, 2003., str. 555.; I. LUČIĆ, »Komunistički progonoji Katoličke crkve u BiH (1945. – 1990.)«, u zborniku *Fra Ferdo Vlašić – vizionar i patnik*, Tomislavgrad, 2005., str. 55. – 56.; A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Zagreb, 2007., str. 735.; Č. MAJIĆ, *U nebo zagledani*, Široki Brijeg – Zagreb, 2011., str. 257. – 259.

⁵⁴ K. ŠEGO, Partizani su me proglasili »najcrnijim« na Kočerinu [razgovor s fra Vinkom Dragičevićem], *Stopama pobijenih*, br. 3 (2009.), str. 33. – 36. Prema nekim vijestima u župnu kuću došla su četvorica obučena u ustaško odijelo, ali se jedan odao oslovljavajući vođu skupine s »druže komesare«. To je kasnije, navodno, ispričala Šima Zovko fra Rufinu Šiliću, a kako je prenio kasnije M. Planinić (A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, str. 666. – 667.). Ne znam koliko je ova vijest pouzdana, naime da su u kuću došla četvorica, a ne dvojica, kako prenosi fra Vinko Dragičević. Zanimljivo je da mali Stanko Zovko drži da su u kuću došla trojica; moguće je da je treći čuvao stražu pred kućom i da nije izravno sudjelovao u ubojstvu.

⁵⁵ Arhiv Vicepostulature, Široki Brijeg: Fra V. K.: Svjedočanstvo, Široki Brijeg, 22. ožujka 2009., str. 2. – 3.

⁵⁶ S. ZOVKO, Kako su ubijeni fratri na Kočerinu, *Stopama pobijenih*, br. 3 (2009.), str. 32.

Ovdje danas na Kočerinu počivaju fra Valentin Zovko i fra Andrija Topić

sprovoda partizanski oficir počeo držati govor, mještani su ga prekinuli povicima: »Vi ste ih ubili!«⁵⁷ Tako je odmah bilo jasno da svi znaju istinu i da ju je nemoguće sakriti.

Međutim, o njihovoj smrti sačuvani su i izvori partizanske strane koji u potpunosti potvrđuju gore navedena svjedočanstva. U dopisu Opštinskog povjereništva K. P. J. za Kočerin, koji je potpisao Danilo Pecelj, predsjednik Povjereništva i istodobno šef Ozne za Kočerin, sa sastanka Povjereništva održanog 21. svibnja 1945., a poslanog Sreskom komitetu u Mostar, navodi se doslovce sljedeće: »Povodom svega ovoga (tj. slabe koristi od domaće milicije i aktivnosti ustaških križara, op. R. J.), na ovaj teren došao je drugi bataljon narodne odbrane, čijemu je štabu ovo povjereništvo kao i sekretar ove opštine iznio stav fratara u samom Kočerinu kao i njihov reakcionerski stav, na osnovi čega je navedeni bataljon likvidirao ove reakcionere pod kamuflažom neprijatelja / ustaško-četničkih bandi/. Prema našem uvidjan[j]u kod naroda vlada veliko ožalošćenje, mada je kroz narod pro-

svirano da su to učinile ustaško-četničke bande, a o čemu je dokumentovala i fratorska sluškin[j]a da su na njima bili ustaško-četnički grbovi. Narod povodom ubijstava ovih fratara, po svim uvidjanjima, stoji u suprotnom mišljenju [od] naše propagande. Po ovoj tački uzeti su zadatci: da se održi zbor na sahrani ovih bandita, preko kojega će se ukazati narodu na zlodjela ustaško-četničkih bandi, kao i preko daljih konferencija ukazivati na reakcionarski posao, raskrinkavati ih, te na osnovu kojih će se dokumenata govoriti o bratstvu i jedinstvu.«⁵⁸ Taj isti Danilo Pecelj, šef Ozne za Kočerin 1945., izvorno četnik iz Ljubinja u istočnoj Hercegovini, tek je nedavno namjesto karkarde na čelo bio stavio petokraku pa je sada s jedne strane želio pokazati svoju lojalnost Partiji i partizanima ubijajući »narodne neprijatelje« dok je istodobno u duši ostao četnik žedan hrvatske i katoličke krvi. A zar je moglo biti veće zadovoljštine nego tako okrutno pobiti one koji su stajali na čelu mrskog mu naroda – franjevce svećenike koji još nisu bili pobijeni!«⁵⁹

Zaključak

Fra Valentin Zovko bio je uzoran franjevac, član Hercegovačke franjevačke provincije. U svome redovničkom i svećeničkom životu najduže je bio u dušobrižništvu: ili kao župni vikar ili kao župnik u nekoliko hercegovačkih župa. K tome je obnašao i službu vjeroučitelja, profesora na franjevačkoj gimnaziji na Širokom Brijegu, ali i gvardijana humačkoga samostana, kao i člana uprave Provincije (definitora). Bio je to čovjek koji je u potpunosti i savjesno vršio svoje redovničke i svećeničke obveze. Nema nikakve naznake da bi bilo prije, bilo za vrijeme strašnoga rata učinio bilo kakvo zlodjelo, ne samo tvarno, nego i idejno. O svojoj nevinosti najbolje svjedoči on sam: imao je prigodu toliko puta pobjeći iz Kočerina, gdje je službovao kao župnik, nakon što su partizani krajem studenoga 1944. zauzeli to hercegovačko mjesto. Naprotiv, ostao je na svome mjestu. Ubijen je tek pola godine nakon partizanskog preuzimanja vlasti – bez ikakve optužbe i bez ikakve osude. O ubojstvu njega i njegova sestrića fra Andrije Topića prvorazredno je svjedočanstvo ostalo sačuvano u dopisu šefa Ozne za Kočerin, istočnohercegovačkog Srbina i donedavnog četnika Danila Pecelja koji je najizravnije bio umiješan u smrt navedene dvojice franjevac. Partizani su čak nastojali prekriti tragove optužujući za njihovu smrt ustaše, što im, dakako, nitko nije povjerovao. Možda je i to bio jedan od ciljeva ubojstva: optužiti ustaše koji su se skrivali u šumama, omraziti ih kod naroda i k tome još više pojačati nasilje nad domaćim hrvatskim katoličkim pukom. Ni za smrt navedene dvojice fratara nikada nitko nije odgovarao iako se zna tko je naredio ubojstvo i koja je partizanska formacija bila u to vrijeme u Kočerinu. ✍

⁵⁷ Arhiv Vicepostulature, Široki Brijeg: Osobni karton fra Andrije Topića; Č. MAJIĆ, *U nebo zagledani*, Široki Brijeg – Zagreb, 2011., str. 240.

⁵⁸ »Izvjestaj« u prijepisu objavljen u *Stopama pobijenih*, br. 3 (2009.), str. 30. – 31.

⁵⁹ Usp. I. LUČIĆ, *Zločin i laž (Odnos Katoličke crkve i jugoslavenske komunističke vlasti u Hercegovini)*, *Hercegovina franciscana*, br. 5 (2009.), str. 156. – 157.